

מצות תכלת בזמנו

העולה מדברי רבותינו ז"ל אודות מצות התכלת וחיובה בזמן הזה

מבואר בפוסקים שניתן להחזיר את קיום מצות תכלת בזה"ז * תכלת עשויה מדם חלזון, דהיינו שבלול * בתנ"ך ובחז"ל מבואר שהתכלת היתה נפוצה גם אצל אומות העולם * ידוע על שבלול אחד בלבד ששימש בעבר לעשיית צבע כחול, והוא החלזון הנקרא פורפורה * השבלול הזה מתאים לכל הידוע לנו על חלזון התכלת * מחז"ל מוכח שלא היתה עוד תכלת פסולה מחלזון אחר * מבואר מדברי חז"ל וחכמי ישראל שהפורפורה הוא חלזון התכלת

גדר חיוב תכלת בציצית

כתב הרמב"ם (פ"א מהל' לילית ה"ג) "נמצאו במצוה זו שני ציוויים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת."

וכתבו התוספות (נב"א מ"א ע"א: ד"ה שחלה) שמי שאינו מטיל תכלת בטליתו "עובר על מצות ציצית." וכן מפורש בס' ערוגת הבשם (מלאך מתלמידי צעלי התוספות, ח"ג ע' 210) "מי שהיו לו שני מינין [לבן ותכלת] ולא היה רוצה לעשות כי אם ממין אחד, מכין אותו עד שתצא נפשו כדין כל מצות עשה."¹

וכן מבואר בגמרא (מנחות מג:) "גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" [מכלל שאינה ימצוה מן המובחר בלבד].²

ועי' בשו"ת בית הלוי (ה"א סי' מ) שכתב שמי שיש לו תכלת ומטיל לבן בלבד, עובר גם על כל תגרע' (וכ"כ השפת אמת ר"ה כה); ונראה שכן דעת המ"ז כנ"ל סי' לד ד"ה ינית, וכ"כ הגרי"פ פערלא ז"ל בפיוטו לכה"מ לרס"ג מזה"ז.

מצות תכלת בזמן הזה

כתב המהרי"ל (שו"ת החלשות סי' ה'): "...וסברא הוא שמא יחזור דבר לקלקולו שיהא התכלת מצוי, כש"כ למאי דכתב סמ"ג (ע"ה כו) דאיתו דג חלזון מצוי הוא בים המלח" וכתב סימנין, בקל היה לעשות תכלת...".

וכן כתבו החמדת שלמה (אה"ע סי' ט כג – "אין הדבר מוכרח שלא ימלא תכלת אף בזה"ז אם נעמוד על כל הדיקות כמו שהעתיק הרמב"ם ז"ל בהל' לילית), המלבי"ם (אלרות החיים סי' ט מ"א – "ועי' בשו"ת הרד"ק ח"ב סי' תרפ"ה... והפסד שגם היום הוא מצי' אלא שאין יודעים לזרוע עכ"ד, ולפ"ז י"ל דגם כסדן

זלילית י"ש חשק דקמלא למזנו [לעשות תכלת בזה"ז]), והעולת תמיד (אור"ח טו, ג, והוצ' כ"מ"ז סי' ט בשעה"ז אות כג – "דקמלא יתגלה תכלת ויבוא לידו איסורא לכלאוס") שיייתכן שיחזור קיום מצות תכלת.

גם בדברי גדולי הראשונים מצינו אסמכתאות לזה:

הרי"ף והרא"ש (הל' קטנות כסוף מס' מנחות; וכן גם העיטור, ר"י, נמוק"י, ריב"ז (ועוד) הביאו את ההלכות של התכלת, על אף שאין דרכם להביא הלכות שאינן נהוגות בזמן הזה.

והרמב"ן כתב "והנה לבעל המאור, עכשיו במקומות הללו אין אדם צריך להטיל לבן לבדו" (מלחמות שנת יב: מדפי הרי"ף; ר"ל שלעת עתה"מ שהתכלת מעכבת את הלבן, עכשיו במקומות הללו – שאין תכלת – אין טרד לעשות

¹ לשון 'חיוב' מופיעה לגבי התכלת בעוד ראשונים בסוגיית 'סדן בציצית' (שבת כה:), וכן: התוספות, הרמב"ן (במלחמות), הרשב"א, המאירי, תוס' הרא"ש, והרי"ף (על הרי"ף); והרא"ש (תוס' הרא"ש יבמות ח: ד"ה מלמד) אף כינה מצות תכלת "עשה של חובה". וכ"כ הלבוש (הקדמה ללבוש או"ח) "...שחיב האדם ללבוש תכלת בציצית בכל יום אם ימצא לבו".

² הנצי"ב (העמק שאלה, שאילתא קכו ב) והארצות החיים (סי' יג ב) כתבו בפירוש שיש עונש על ביטול תכלת גם למאי דקיייל תכלת אינו מעכב את הלבן, וכן מוכח בדברי הרי"ף והרא"ש (על הגמ' שם) והרמב"ם (פ"ב הי"ט).

³ ואף שאמרו בגמ' (מנחות לח:) שאם אין לו תכלת צריך להטיל לבן, כבר כתבו האחרונים (שפת אמת סוכה לא: , קהילות יעקב ר"ה סי' ט"ז ועוד) שלא נאמר כל תגרע' אלא כשאפשר לו לקיים המצוה בשלמותה ולא קיימה, אבל כשאנו אין בכך כל תגרע'. ועי' בבית הלוי (הני"ט) שביאר באופ"א.

⁴ המהרי"ל בא ליישב את שיטתם של ר"ת והגאונים שגם בזמן שאין תכלת בגד פשתן פטור מציצית (ואף מחוטי לבן), על אף שטעם הפטור נגזרה שמה יבוא לידו איסור שטענו על ידי הטלת חוטי קלא אילן במקום תכלת] נוגע רק בזמן שהתכלת מצויה.

⁵ הסמ"ג העתיק את סימנין החלזון מהרמב"ם (פ"ב מהלכות ציצית הל' ב), וביים המלח' כוונתו לים הגדול, וכן דרך הרמב"ם בכל מקום לקרוא לים הגדול 'ים המלח' (כ"כ נקרא בערבית אלחבאר אל-מלחא!) (עי' פ"ב מהל' כלאים ה"א ובמקור"ש שם, וכן בקרית מלך למרן הגר"ח שליט"א, וכ"כ הרד"ל בביאורו לפרד"א פ"ח, והגרי"ח סופר שליט"א האריך בזה בקובץ בית אהרן וישראל גליון כז וכן ראה בפ"י ר"ח פסחים כח:).

⁶ מהתוספתא והגמרא משמע שכל צבע בגון התכלת שבא מכל חלזון [שהיה לפני חז"ל], כשר לתכלת, שהרי כתוב שתכלת באה מ'חלזון' (שם) ונראה שיש סוג חלזון הכשר, בדרך שנתפרש בתוספתא שם בענין תולעת שני שהוא דוקא 'ימן התולע שבהרים, הביא שלא מן התולעת שבהרים פסולת]; או ייתכן שאין יותר ממין אחד של חלזון שאפשר להוציא ממנו צבע

ראשי פרקים בתולדות החיפוש אחרי התכלת

סמוך לסוף תקופת רבנן סבוראי נשתקעה צביעת התכלת מישראל, ונפסק קיום מצות תכלת.

בשנת תרמ"ז פרסם האדמו"ר מראדזין זצ"ל מאמר בשם 'שפוני טמוני חול' להוכיח שמוטל עלינו לחפש את התכלת, והעלה שם השערה שהדיגון הוא החלזון, ובדקויות כך ניסה להחזירה למעשה.

האדמו"ר נסע לנאפולי שבאיטליה על מנת לבקר באקווריום שהיה שם, והחליט שהדיגון המצוי שם אכן הוא הוא החלזון, ופירסם שיטתו בשנת תרמ"ח בספרו 'פתיל תכלת'.

בשנת תרמ"ט הצליח לעשות ממנו צבע כחול, ורבים מחסידיו וכן מקצת חסידי ברסלב החלו להשתמש באותה תכלת. אמנם, רוב גדולי דורו לא קבלו את הצעתו.

[המשך בעמוד הבא]

מקור התכלת - החלזון

"תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, שלא מן החלזון - פסולה" (תוספתא מנחות פ"ט הל' ו, וכו"ז במס' לילית "שאין לזבועין תכלת אלא בחלזון", ועי' מנחות מז: "האי תכלתא היכי לזבועיתו לה, מיייתנין דם חלזון", ועי' דרמב"ם פ"ב מהל' לילית ה"א).

'חלזון' היינו תולעת' בעלת קונכיה, מה שנקרא 'snail' באנגלית, ו'חילזון' או 'שבלול' בעברית (חלזון הוא תולעת – ראה רש"י סנהדרין לא. ד"ה חלזון, וכן ברש"י עה"ת ויקרא כ"ב ורש"י שם, ראשונה שנת סי' קל"ה, ר"ש ורש"ד על תו"כ מורע ה פרשתא א' הל' יד, ועי' בירושלמי שנת פ"א ה"ג ובמפרשים שם [שרק מזה שחלזון חי יותר מ' חדשים ניתן לדעת שיש לו גידים ועצמות, וכלי זה היה נראה שאין לו], ובחי' המוחסות להר"ן שנת קז. שכ' "שאין חלזון שהוא גוף אטום כחלזונות הללו שצאצאם ואינו צבע לזכרים", וכן הוא בריש"א"ל שם ע"ה. בשם הרמב"ן והרא"ה. בעלת קונכיה – ראה דברים רבה ז יא, ש"ה"ש רבה ד יא, פסיקתא לרב כהנא פ' בשלח, מדרש היליס פ' כג "לא ולמד מן החלזון שכל זמן שהוא גל נחמיו גדל עמו", וכ"כ הערוך ערך חלזון ב', ומסוף הערוך ערך חלזון ד', שהוא מוקף, וכן מפורש בפיהמ"ש להרמב"ם כלים פ' יב א, "ואו שקשר חלזון בראשו: הוא האדף של צבע חי הימי הנקרא חלזון".

וכן פי' רש"י בהדיא (ע"ז כה:) "משקדי חלזוני: לימ"ץ" בלע"ז", וכן איתא בפ"י רבינו גרשום (בכורות לה: "חלזון קורין בלעז לימ"ץ" נלימצ"א - 'limace' בצרפתית הוא הנקרא 'חילזון' או 'שבלול' בעברית ו' snail' באנגלית).

וכן נראה גם מפירושי רש"י והרא"ש על התורה (רש"י דברים ח ד, ורש"י שם כח ד – שהעתיק את המדרש שהצטט לעיל "לא ולמד מן החלזון"; רש"י העתיק 'חומט', במקום המילה 'חלזון', והוא עלמו תרגם 'חומט' ל'לימ"ץ' בויקרא יא כ, ותגינה יא, כפי שתייחס גם 'שבלול' בשנת ע"ז, והרא"ש כה"כ 'שבלול' במקום 'חלזון').

וכ"כ כמה אחרונים בפירוש – שהחלזון הוא חומט [היינו חלזון בעל קונכיה], ה"ה: היעב"ץ (בסידורו כפי' פקש לילית בקר"ש), המהרי"י כהן (חתן המהר"ל, כפי' על מדרש תהלים הג"ט), התפארת ישראל (ע"פ הערוך, בהקדמתו לסדר מועד), התבואות הארץ (ח"ב פ"ה), והעץ יוסף (בלדנים רבה הג"ט).

ואכן כך היא משמעות המילה 'חלזון' בערבית¹ (ספר השקדים ל"ז אכן ג'אנת, ערך ג-ז-ל; ועי' בספר המדריך המספיק לר' תנחום היוזשלימא ותלמיד הרמב"ם) ערך 'חלזון' שכתב בפירושו: "חלזון... הוא 'אלחלוזן' בערבית גם כן" וארמית.²

תכלת [ולכן אם הצלחנו מוכרח שזה החלזון של חז"ל]. ועי' בפ"י מהרי"א פולדא לירושלמי (כלאים ט א) ש'מבואר מדבריו שכל הצורך בחלזון [והפסול בקלא אילן] הוא שיהיה הצבע מדרב' שיש בו רוח חיים" (וכמשמעות הירושלמי שמדובר שם בצבע ולא בחומר הצבוע, שלומדים דווקא מיתולוגיה). ונמסר בשם מרן הגרי"ז הלוי ז"ל (חי' הגרי"ז הוצאת מישור, עניינים בשי"ס סי' ב, עי"פ דיוק מהרמב"ם, וכן נקט התפ"י בקופת הרוכלין) שכל הפסול של קלא אילן הוא בגלל שאינו עומד ביפיו, אך צ"ע מהתוספתא הנ"ל.

¹ מה שאינו פסול משום 'ימן המותר בפיד'; עינין בשו"ת נוי"ב (מהדו"ת או"ח סי' א) ובשו"ת חת"ס (נו"ד רעו) ובאבן האזל (פ"א מהל' כלי המקדש ה"ט), וכן בירר האדמו"ר מראדזין בספרו פתיל תכלת; והרדב"ז (מצודת דוד טו ע"ה) כתב בפירוש שהחלזון הוא בריה טמאה, וכן נקט מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל בפשיטות שהוא מין טמא (קובץ תשובות ח"א סי' ט).

² עי"פ ספר המתרגם שם (בעמוד א'), וכ"כ בספר תרגום הלע"ז (ערך ימין, עי"פ רש"י כתי"י פרמא), וכ"כ בהג"ש במהדורת עוז והדר, וכן תיקנו במהדורת גושל.

³ המשווה בין מדרש הני"ל לדברי רש"י, יראה שדבריו שם הם העתק מהמדרש, ועי"ש ברבינו בחיי שהעתיק את כל דברי המדרש כצורתם וגם הוא כתב 'חומט' במקום חלזון. ⁴ ועי' בבראשית רבה (פר' נ"א א) "כימם שבלול תמס יחלוך... חדוין כילי כילי לימצא" [המדרש עצמו מתרגם 'שבלול' כ'לימצא].

⁵ ועינין רביע' (ויקרא יא יג), ש"יש כדמות ראייה" מלשון ערבית ללשה"ק "בעבור היות שתי הלשונות קרובות" (עי' מגילה יח:), וכל שכן לארמית (עי' רמב"ן שמות ל כג, והקדמת ספר המעריף).

⁶ וכן הוא במילונים של ערבית ופרסית עד היום.

⁷ כ"ה במילון סורית [ארמית מנחת] מתקופת הגאונים (מילון חסאן בר-בחלוס), וכן הוא בארמית המדוברת עד ימינו.

זהות חלזון התכלת

בחז"ל מבואר שהחלזון שממנו היו עושים את התכלת היה ניצוד בחלקו של זבולון, על חוף הים הגדול בין סולמא דצור וחיפה (נחלקו על זבולון – מגילה ו, ותרגום יונתן פ' זמרת הכרזה לג' יט, וספרי ט; על חוף ים הגדול – שנה טו, ומרגליות התורה לר' הירש מסעמיטצ'ן תלמוד הגר"א, ירמיה לט טו.)¹⁷

וידוע לנו מהנביאים והכתובים ומדברי חז"ל שאומות העולם השתמשו בצבע התכלת מהחלזון בימי קדם (ירמיה יט, יחזקאל כג ו, סם כז ז, וסם טז כד, דה"צ ב, ד ו, אסתר א ו, סם טו, וע"ע זבולון וירושלמי זבולון פ"א ל"א [סם] מנזרח גם שהשתמשו בחלזון, שנה כו, עירובין לו, ור"מ מדברי הרשב"א ס' תרפ"ה והפני יהושע שנה עה).

והנה בספרי חכמי או"ה¹⁸ הוזכרה רבות צביעת צבע כחול¹⁹ וסגול מזן חלזון הנקרא **פורפרא**, אשר מקום עשייתו היתה בארץ ישראל באזור צור וצידון.

כתוב במשנה (נדרות א, ט) "מאימתי קורין את שמע בשחרית – משיכיר בין תכלת ללבן, רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתמי". נחלקו המפרשים בביאור המילה 'כרתמי' – האם הוא שם של ירק, או בד בצבע ירק זה (ראה רבינו יונה נדרות ד: מפני הרי"ף ד"ה ר"ל אומר, רבינו יהונתן חולין מז: ד"ה דלמילא לאותפתא, ר"ל חולין ג, יט, תוס' ה"א"ש טס מז: ומלא"כ"ש וע"ב נדרות טס). הראב"ה (נדרות ס"ו כ"ה; כאן בהעמקה מתוך כת"י שנתגלתה לאחריה ע"י הרב מנדכי מנחם הויג"י נ"י²⁰) הוכיח כביאור השני מהירושלמי שתירגם את המילים 'תכלת' ו'כרתמי': "וקבלתי שמין צמר יש הנקרא 'כרתמי', ודומה לתכלת. וכן ישק, דגרי בירושלמי – בין תכלת לכרתמי, בין **פורפירון** ובין פריסינון"²¹ [פריסינון היינו ירק כרתי (ראה צעידן ענד כרת א"כ²²), ופריסינון היינו בד צבוע בצבע הירק]. רואים איפוא שהירושלמי תירגם 'תכלת' כ'פורפירון', היינו דבר צבוע מה**פורפרא**.

וכ"כ החוות יאיר (מקור חיים ס"י י"ה ס"ב) בפירושו: "...דם חלזון שבו צובעין תכלת אינו בלוי"א [נחול], רק צבע פורפר²³ [סגול] שנעשה מדם דג שנקרא הדג **פורפר**". וכ"כ בספר שלטי הגיבורים (לר"א הכופא, תלמוד מהר"ם ק"ס, פ' עט): "...רמש הים שנקרא **פורפרא**, והוא החלזון שצובעין בו התכלת"²⁴.

¹⁷ ועי' בס' כפתור ופרח (פ' יא, ח"ב ע"ג פג במהדורה החדשה) שהוכיח מגמ' זו שמקומות אלו הן מחלקו של זבולון, וכ"כ התפא"ר [בקופת הרכילון]. יש לציין שהעיר חיפה היתה מכונה אזל או"ה 'פורפירוס', ככה"ל על שם צביעת הפורפרא שהיתה שם.

¹⁸ עיי'ש בראב"ע (נוסח ב, מהדו' מוסד הרב קוק, וכ"כ ברי"א שם) שמדובר בתכלת מהחלזון. ¹⁹ אריסטו [חי בתחילת תקופת בית שני] בספרו היסטוריה אנימליה, סטראבו (בס' גיאוגרפיה), ויטרוביוס (בס' די ארכיטקטורה) [שניהם חיו בסוף בית שני], פליניוס [באנציקלופדיה שלו 'תולדות הטבע' שמקיף את כל הידוע על הטבע בימיו, שם הרחיב הרבה בנושא הצבעים] [חי בזמן חורבן בית שני], ועוד. הרובצה לראות בדבריהם בתירגום לתורה"י ממצאם בסוף ספר לולאות תכלת.

²⁰ בלשונם 'יקיטנינון', 'ליווידוס', או 'קונכיליא'. ר' אברהם הרופא [שבהקדמת ספרו כי שהיה בקי בלשונות ובכתבי היוונים והרומיים, ובקיאיותו הגדולה נזכרת לאורך כל ספרו] כתב בס' שלטי הגיבורים (ע"פ טעם) שתכלת נעשית מדם הפורפרא, ובכל זאת כתב (פ' מד) שתכלת "הוא הצמר הצבוע בצבע השמים". מציאנו גם אחד מחכמי הגוים [אפיפניוס מסמליס, בספרו על אבני החושן] שכתב שהספירינין [היינו אבן הספיר בלשון חז"ל] דומה לפורפרא [ולתבדיל כמו שחז"ל דימו את התכלת לספיר (חולין פט, ומשנת ר"א פ' יד)].

²¹ בירושלמי הירש'א 'כרתמי', וכן גורסים הרבה מהראשונים (ראה בראשונים שהובאו להלן ותוס' חולין מז: ד"ה אלא ירוקה).

²² בראב"ה ה' מודפס העותק מכת"י מאוחרים בכמה טעויות, ביניהם שהיה כתוב "בין פורפירון ובין פריפינין" ולא 'פריסינון', וגם לא היה מפורש שבא לתרגם את המונחים, אך בכת"י נמצא הנוסח המדויק.

²³ דבר זה אינו לפנינו בירושלמי, כדוגמת דברים רבים שמביא הראב"ה והראשונים מהירושלמי שאינם לפנינו [נרובם הודפסו יחד עם הירושלמי תחת השם "השמטות הירושלמי", ואעפ"כ הובאו להלכה [כמו ברבח על ר"ש שבת ושל יו"ט (ראב"ה ח"ב סי' תשי"ג), ומרכזי שבת וע"ג והובאו בדברים להל' בבית יוסף או"ח סי' טס"ה] וכן הדיון שהיה שני כמות של הטלית לפניו שנים לאחריו (ראב"ה ח"ב סי' תרפ"ג, הגהות מיימוני ה"ל צביעת פרק ג אות כ, והובא בב"י סי' ח' אות ד וש"ע שם, וגם בביאור הגר"א צ"ח לדברי הירושלמי האלה), ובימינו נמצאו כמה דפוסים מכת"י של הירושלמי הכוללים קטעים כגון אלו בתוך נוסח הירושלמי [כגון נוסח עירוב בתשלילן שהביא המרכזי בשם הירושלמי בשם ב"ה סי' תרע"ג], ומוכח שיש מדובר בספר אחר שמכונה 'ירושלמי' כי אם בנוסח אחר של התלמוד ירושלמי שהיה מוסכם על הראשונים [ומניין מה שמציאנו במסכת שקלים ירושלמי שיש נוסח מיוחד שהודפס עם הבלבי שונה מירושלמי שקלים הרגיל]. ועי' בשו"ת חיים שאל סי' ח) שכי' "אמנם אהימנותיה דרבנן קא סמיכמא ותיסיג לן דהם אמרו משם הירושלמי, ונסחתם בתלמודים דווקנית היא, וכבר אשכחן כמה מילי דמיינת הראשונים שמשיה דגמי ירושלמי וליתנהו בנסחתו וכי' י"ע ע"ש. יש להעיר שגם בירושלמי שלפנינו [אף לא התוספת המובאת בראב"ה] על משנה זה נראה כביאור השני בכרתמי: "מייט דר"א, ויראיתם אותי, כדי שיהא [התכלת] ניכר בין הצבועים" [היינו שני דברים צבועים (פני משה שם, ותוסי' ה"א"ש ברכות ט: ד"ה בין תכלת) ולכאוי' לזה כיוון הירושלמי שתירגם את המונחים להבהיר שמדובר בדבר צבוע.

גם היעב"ץ נקט שהתכלת והחלזון של או"ה היא התכלת של חז"ל, שכי' (מנפחת ספרים פ"ד) "ובענין צידת חלזון אמרו... מסולמא דצור ועד חיפה, וכדבר הזה ממש כתבו גם סופרי אומות העולם, כותבי ישובי המדינות והנמצא בה לצורך העולם."²⁵ [בספרי או"ה הקדמונים לא הוזכרה שום בריה אחרת שצובעין בדמה, כי אם חלזון הפורפרא, ולכן אין פסם שעליו מדבר היעב"ץ].

הפורפרא נודע בשם זה עד היום ביוון,²⁶ והוא מצוי על חוף הים הגדול בין צור לחיפה. כיום הוא ידוע בעיקר בשמו המדעי 'מורקס טרונקולוס' [ובעברית: 'ארגמון קהה-קוצים'], וברור מכתבי חכמי או"ה הקדומים, שכתבו על הפורפרא לפרטי פרטים, כי המורקס הוא הפורפרא עליו דברו הקדמונים.²⁷

כמו כן נשאר עד היום בין צור לחיפה שרידים מבתי צביעה מתקופת חז"ל, ולידם ערימות ענקיות של קונכיות ממין המורקס – שבורים בדיוק במקום הפקת הצבע, וכן חרסים עם צבע כחול; ואף נמצאו בדים צבועים בצבע כחול מדם המורקס.²⁸

בגמרא (מנחות מז, ב"מ ט"א) מבואר כי על מנת לזייף את התכלת היו משתמשים בקלא אילן [צבע המופק מצמח שקוראים 'אינדיגו' בלע"ז, ויני'ל בערבית (ענף עדר קלא אילן, ונמ"י צ"מ לז. מפני הרי"ף ד"ה אילן, וכן צ"מ"ת הגאונים מהדו' גינצבורג, כד' ב' עמוד 333)]. הצבע הכחול העשוי מהמורקס דומה ממש לצבע המופק מהקלא אילן והוא מאותו חומר ממש.²⁹

ברמב"ם מבואר שהתכלת היא צבע העומד ביפיו, ושאר צבעונים אינם עומדים כמו התכלת (רמב"ם פ"ב מהל' זליות ה"א; והכסף משנה טס הל' ד' ל"ז מקור הרמב"ם מהגמ' במנחות מז: לגבי הבחנת תכלת מקלא אילן, ומנזרח שטונת הרמב"ם ד"שאל צבעונים" הוא לקלא אילן, שהוא היה נחשב לנצב חזק בזמן חז"ל, ע"ע ד"ק ג: ויש"ש טס). הפורפרא הוא צבע מיוחד בחוזקו, והוא הצבע היחיד אשר נודע עליו מימי חז"ל שחזק יותר מקלא אילן.

שלטי הגיבורים (פרק עט): "רמש הים הנקר' פורפרא והוא החלזון שצובעין בו התכלת".

רביש הים הנקר' פורפרא והוא החלזון שצובעין בו התכלת'

²⁵ בדפוסים הודפס בטעות "פור", אך בכתה"י כתוב "פריסינו".

²⁶ היה לו כ"כ ברור שהפורפרא הוא החלזון עד שעל סמך זה קבע שגוון התכלת הוא 'פורפיר' [סגול] לגבי זמן משיכיר [עיי'ן לא נודעה האפשרות לצבוע ממנו גם כחול].

²⁷ זיהוה החלזון עם הפורפרא נמצא גם במסוף הערוך (עוד פריפריא **פריפריא**. אמר בנימין בלשון יוני ורומי בגד תכלת'), ובתועפות ראה על היראים (מצוה ת"א); וכ"כ בספר לימודי אצילות המיוחס להאריז"ל (דף ל, ובעמק המלך [ז' ד' כ"י זה נקרא **פורפריא** דמלכא ונקרא בגד תכלת"], וב"כ הגרש"ר הירש [בפירושו עה"ת בראשית דברים לו ט]).

²⁸ היעב"ץ מוסיף "וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת כי אם בין שני מקומות הללו וכי' " והיינו שלא הזכירו חכמי האומות שנמצא בכרת נוגס זכרו במפורש שיהיה בימים מתקופתם, ובה לפוקי מפשטות לשון הזוה"ק שמשמע שנמצא בים כרת (שמות מח: ושמות קמט:). יש לציין שכבר תירצו לקושיא זו הרמ"ק והחיד"א [שאין כוונת הזוה"ק לים כרת הגשמי אלא לספי' מלכות] ועוד, ותירוציהם מובאים באריכות בספר לולאות תכלת (עמ' 145).

גם האדמו"ר מראדזין נקט שהתכלת של הגוים היא זו של התורה, שכי' (הקדמה למאמר פתיל תכלת) "וכן בימי היוונים והרומים בימים הקדמונים, היה נחשב צמר הצבוע תכלת ליקרות גדול והיה לאות רוממות השרות... ומלאכת הצביעה היה ידוע אז במדינת טוראס ומעת הוסיף המדינה הזאת וכל סיבותיה בחופי ים התיכון ע"י הישמעאלים נשכח מלאכת הצביעה... ואין כל ספק שמדבר על הפורפרא של היוונים [ומוכח שסי'ל התכלת של או"ה והתכלת של ישראל אחת הן].

²⁹ הוא משמש שם לאכילה אך לא לצביעה [ולכן לא ייתכן שמחמת צבעו הדביקו עליו שם זה]. ³⁰ עיי'ן ספר לולאות תכלת (ע' 263), וכן מוסכם אצל כל חוקרי העתיקות ללא חולק, שהמורקס של היום הוא הפורפרא של הקדמונים. אמנם בזמנם ובמקומם של הגדולים הני'ל לא היתה אפשרות להכיר את הפורפרא בעצמו.

³¹ עיי'ן בספר התכלת לר"מ בורשטיין באריכות (עמ' 257 אלה). גם נמצא עמוד בצפון אפריקה עליו חרוטה תמונת שני חלזונות מסוג המורקס וכן המילה "פורפירוס" שמשמעותה 'מקום [עשיית] הפורפרא', ונמצאו גם אריגים צבועים כחול שהוכחו בבדיקות מעבדה [כאלו שסומכים עליהם כל מרכות הכשרות וכדומה] שהם מהמורקס. גם על הרבה משקלי צור מופיעה צורת הפורפרא באופן ברור. [לאחרונה היה ניתן לראות דברים אלו ביחד במוזיאון בירושלים].

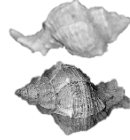
³² מצינו שאפשר לברר הלכות מארכיאולוגיה, או לכה"פ להביא ממנה סמך, לגבי הכרעת מניין החוטים בצביעת ממתן מדבר (ב"ב עד). סדר הפרשיות בתפילין [פסקי תוסי' מנחות צב, סמ"ג עשין כב, והובא בשו"ת מהרי"ל קלו ו' כעיקר סמך, ובב"י או"ח סי' לו], משקל השקל (רמב"ן שמי' ל' ג, ובהוספה לפי התורה) ועוד.

³³ המרכיב הגורם לצבע כחול בשניהם נקרא 'אינדיגוטין'; ומכל מקום יש חילוק ביניהם בעמידות הצבע. עיי'ן על כך בחלק השאלות.

ברייתא דחלוזין

בגמ' (מנחות מז, והובא גם במס' לילית א, י) איתא "ת"ר: חלוזין זהבט - "

• "גופו דומה לים...". אכן גוון הקונכיה של המורקס^{1א} ירוק ודומה לים^{2ב} [ויש מהם שצבעם כחול ממש].^{2ג}

• "...וברייתו [בתבנית דיוקנו] "רש"י ע"פ סמ"ק, או "צורתו" (גמ' ה) דומה לדג...". לפי מה שנתבאר שחלוזין פירושו בעל קונכיה, מוכח שכונת הגמ' לצורת הקונכיה, ואכן קונכיית המורקס דומה לדג [בניגוד לחלוזנות אחרים].^{2ד}

• "...ועולה אחת לשבעים [במס' ציצית איתא: "שבעי"] שנה...". כתב הרדב"ז (ש"ת ס' תפס) "בחלקו של זבולון היה עולה מאליה מן הים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה."^{2ה}

• "...ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים"^{2ו} (וכן במנחות מג: "דומה לחומם של זהב", וכ"כ רש"י מגילה ו. וז"מ ס"א), וכן כתבו חכמי יון שבד הצבוע בצבע פורפורה היה יקר מאד.

עוד דברים שמצינו בחלוזין התכלת והפורפורה

• הוא טומן עצמו בחול (מדרש לקח טוב ופסיקתא דרשב"א, דברים לג, יח).
• דמו שצובעין בו מופקד פקיד מכהיים כן מהגמ' ע"פ שיטתם צענין חבורה).
ה: ד"ה מופקד פקיד מכהיים כן מהגמ' ע"פ שיטתם צענין חבורה).

• היו משתדלים להוציא את דמו קרוב לפציעתו "כי היכי דליציל^{2ז} ציבעיה" (שנתן שם) [וכן בצע הפורפורה מתחיל להתקלקל משעת מיתתו].^{2ח}

• "דמו שחור כדיו"^{2ט} (רמב"ם הל' לילית פ"ב ה"ב) [ואכן בלוטת דם הצביעה נראית כפס שחור על גוף החלוזין].^{2י}

• היו עושים ממנו גוונים הרבה (מדרש, מובא דרבינו חיים פלטיאל עה"ת כלאשית מטי יג, "שנימים ספון דכר טוב וזהו חלוזין, ועושים ממנו כל מיני כדעים...").

• תכלת נקראת גם 'טריון' (מוסף הערוך ערך טריון, וצטעות הדפס כחול הערוך עלמו) [צבע הפורפורה היה נקרא טריון על שם צביעתו בצור, שנקרא בלשון העמים טייר-Tyre]; וכמו כן נקרא שניהם יקינטינון, "חור כרפס ותכלת, תרגום עקילס איירינון קרפסינון ויקינטינון" (מדרש אסתר ומוסף הערוך ערך איירינון, ע' טיינון, וע' יקינטינון), וכן הוא בתרגום השבעים וביוסטון, וכן נקרא הצבע של הפורפורה בכמה מקומות; אם כי ייתכן שהוא שם כללי לגוון התכלת (כמפורט במוסף הערוך שם).

• תכלת שימשה הרבה לבגדי מלכים (אסתר ח טו "בלבוש מלכות תכלת..."/ שנת כו. ורש"י שם, רמב"ז שנת כח ז) [וכן כתבו חכמי יון לגבי צבע הפורפורה שהיה מיוחד למלכים ושרים: "ועל ידו היו ניכרים מפשוטי עם"; וכן איתא באסתר רבה י (ט) ופרדרי"א (ט) "מלך לובש פורפירין...". ובמדרש תהלים (כב) "שאין דרכו של הדייט להשתמש בה"; ועי' במדרש הגדול (במדבר ד ה) "ישכן דרכן של מלכים, פורפירא שלהן תכלת"].

• התכלת נעלמה בסוף תקופת רבנן סבוראי או בתחילת תקופת הגאונים (עיין מנחות מג: "מלך ממשיך אייתי תכלתא בשני רב אחאי" ובתקופת רבנן סבוראי, עי' סדר תנאים ואמוראים ה"א, אגרת רש"י עט, ש"ג לחיד"א אות קמ"ה, וכן דעות הראשונים, רבנן סבוראי פ' כג וצ"ח הראשונים שערי תשובה ס' קט"ל ל' ער שלום גאון, כתב: "כשהיה תכלת ידו יצא", וגם בשאלותיו כבר לא הביא הלכות תכלת

למעשה) [והצבע של הפורפורה ג"כ הוגבל על ידי גזירות באותה תקופה, עיין להלן].

• וכפי הנראה נעלמה מחמת גזירות שגזרו עליה מלכי רומי ועי' סנהדרין יב. וכן יהודיע שם, וכן כ' הישועות מלכו ס' ב' "ולפי הנראה נגזר בימי אחוני האמוראים וזה היה בימי רבינא האחרון שפטר בשנת רל"ד לאלף החמישי וכו' והיה השם סכנה בתכלת מכוונת בסנהדרין וכו' ", ומינא גזירה כזו על הפורפורה כדוקס ווסטוניאלוטטי, וכדוקס תיאודוסיאוס וקצלי גזירות של קיסרי רומי; ועי' רמב"ן שמות כח ב "והתכלת גם היום לא ירים אדם את ידו ללבוש חוץ ממלך גויים", ורמב"ן כלאשית יד א "מלך גויים... רמז למלך רומי" וכ"ה בילקו"ש שם).

יוצא לנו מכל הנ"ל:

שבכדי להניח שהמורקס אינו חלוזין התכלת, נצטרך לומר: שבזמן חז"ל היו שני מיני חלוזנות מצויים בין סולמא דצור וחיפה אשר שניהם שימשו להכנת צבע בגוון התכלת, שהיו גם צבעים יקרים, וחזקים, ודומים ממש לקלא אילן, ואף שניהם נקראו פורפירא, וגם שניהם היו מפורסמים (ב"ר פ' אל) –

ואף על פי כן, אין זכר לחלוזין הפסול בדברי חז"ל, וגם לא הזהירו שלא להשתמש בו לתכלת [כמו שהזכירו קלא אילן], וכן שלא להחליפם בטעות, על אף שהיו דומים כל כך; וגם נעלמה התכלת המוזכרת בחז"ל מחכמי או"ה, אעפ"י שהיתה בשימוש נפוץ לצביעת בגדים (כדמוכח דעיונין טז: "המואל תכלת צוקו לטונות פסולין... אדעתא דגלימא דכענינה").

ומלבד שכלל לא מסתבר לומר כן, קשה ביותר איך אמרו חז"ל בסתמא (ותפסתא מנחות פ"ט ה"ו) "תכלת אין כשרה אלא מן החלוזין, שלא מן חלוזין פסולה" שמשמע שכל שבא מחלוזין, כשר לתכלת [בניגוד לשאר החומרים שם בתוספתא, כגון אילים ומלח לקרבנות, תולעת שני ושש ועוד, שדקדקו בהם מאוד] (וכ"כ מגמ' מנחות מג. שאין עוד דבר כחול מלבד מתכלת וקלא אילן, שרז אחאי אומר בתמימה "הא לא תכלתא ולא קלא אילן?")

דברי הראב"ה בכת"י (נכרות ס' כה): מאימתי קורין את שמע בשחר', משיכיר בין תכלת ללבן; ר' אליעזר או' בין תכלת לכתן. וקבלתי שמין צמר יש הנקרא 'כתן', ודומה לתכלת. וכן עיקר, דגר' בירושלמי: בין תכלת לכתן – בין פורפירון ובין פריסיון. והוא מעיל שקורי' פורפרא.

^{1א} הרדב"ז מוכיח בהמשך שלא יתכן שהיה החלוזין נמצא א' לעי' שנה בלבד, וכאשר אינו עולה א"ה להשיגו: "והשאר נבזראדן בארץ מדלת העם לכורמים וליגובים, ואמרו רז"ל אלו צדי חלוזין, משמע שהיו צריכין לצודו".

^{1ב} יש להוסיף שמה שלא ראינו שעולה א' לעי' שנה בעינינו לא קשה כלל, שהרי לא ראינו אינו ראינו, ואם נסמך על "לא ראינו" הרי לא ראינו שום חלוזין שעולה אחת לשבעים שנה, וכל מה שנפרש על החלוזין האמיתי נובל לומר גם על המורקס.

^{1ג} במס' ציצית הגירסא "ואינו עולה אלא לשבע שנים, לפיכך דמיו ביוקר" (וכן משמע ברש"י מנחות שם), אך הכוונה שווה, שאם היה עולה תמיד לא היו דמיו יקרים מ"מ.

^{1ד} "מופקד ועומד שם כנתון בכל"י (רש"י שבת קלג:).

^{1ה} כ"ה לפנינו, וכן גרסו רש"י וראב"ה (שבת ס"י קצד), וי"ג דליציל (רבינו גאון ס' תפא, הערוך, ה"ח, והרמב"ן).

^{1ו} תופעה זו נבדקה, ונמצא כי צבע שהוצא מהחלוזין חצי שעה אחר פציעתו זמן מיתתו קשה לקבוע בדיוק) כבר אינו צלול כמו צבע שהוציא מהחלוזין מיד עם פציעתו.

^{1ז} בני"ב הרמב"ם לא נמצא שום מקור לזה שדמו שחור כדיו; וכי' האדמו"ר מראדוין זצ"ל שכפי"ה היה לפני הרמב"ם מדרש שאינו לפנינו שהיה כתוב בו כן (ומה שנמסר במדרש הגדול אינו אלא העתק מדברי הרמב"ם, ונכתב אחריו). ועיין בצפנת פענח שהציע מקור הרמב"ם מהירושלמי (פ"ב נדה ה"ז), דדם דגים שחור. ויש שמצאו מקור להרמב"ם בדברי חכמי היוונים שכתבו גם הם שבלוטת הצבע של הפורפורה היא שחורה.

^{1ח} אך הדם שבו שקוף, ואחרי הוצאתו וחשיפתו לאויר משתנה לסגול.

^{1ט} זה הלשון שם (עי'פ תרגומו של ר' אליהו טבגר בקובץ והיה לכם לציצית תשע"א) "לא תהיה שליטה לאדם פרטי בצביעה ובהפצה של הפורפורה, זו הנקראת בלטה, אוקסיבלטה, היאקוניתה (נחול), לא במשי ולא בצמר. אם בכל זאת מישהו מכר גזית מורקס המ"ל, עליו לדעת שהוא יאבד את שחורתו ואת ראשו". יקינטינון הוא תכלת, עי' לעיל בדברי המדרש איתא ועוד.

^{2א} אך ייתכן שבפרשת תצוה הרמב"ן התכוון רק למלך חשוב, ולא דווקא למלך רומי.

^{2ב} כן תיקנו [במקום יזהו] במהדו' עזר והדר עי"פ כל דפוי"י וכתה"י, וכ"ה ברי' נסים גאון (שבת עד:).

^{2ג} עי' בשו"ת חכם צבי (סי' נו) שכתב "בשלמא לומר על דבר שאינו דומה 'דומה' דרך הוא אף דלא דמי כל כך...". וכ"כ המשכ"ם (סי' קנז) "וידוע שלשון 'דומה' הוא שאינו לגמרי, רק דמיון קצת, כדאיתא בסוכה (כב) דומה לחרות...". וכן מצינו הלשון "דומה" בדבר שיכול להתפרש בהרבה אופנים, כמו ב"ריאה דמילא לאופתא" (חולין מז:). שפירושהו האמוראים באופנים שונים, ועי' במס' מדות ד (ו) "וההיכל צר מאחריו ורחב מלפניו, ודומה לאר"י.

^{2ד} אלו שנמצאים מסולמות של צור לחיפה (על פי בדיקה בכמה חופים שם) ולפעמים גם אלו שבמקומות אחרים נראים כך.

^{2ה} במדרש תהלים (פ' א) איתא "...ויגם דומה לעשבים ועשבים דומים לאילנות ואילנות לרקיע" ומוכח שאילו ירוק נקרא דומה לים וכפי שיווכח כל הרואה את הים מקרוב שאינו כחול טהור).

^{2ו} בדרך כלל הקונכיה מכוסה בשכבה דקה של ירוקת הדומה לקרקעית הים, ולא נראה גוון עצם הקונכיה (הניכר רק כאשר הקונכיה מתייבשת) כי אם במקצת.

^{2ז} יש שרצו לפרש ש'דומה לים' ר"ל דומה לקרקעית הים [בניגוד לשאר החלוזות באזור ההוא שכמותו ואין עליהם ירוקת שגורמת דמיון זה], וכפי שבי' הרמב"ן (בראשית א א) "שקרקע המקוה נקרא ים, כדכתיב 'כמים לים מכסים' (ישעיהו יט ט, ורד"ק שם) וכן 'ואת הים הוריד מעל התקרי' (ב"ים) שעשה שלמה, מלכים ב טו יז".

^{2ח} עי' בפ"י דונש בן תמים לספר יצירה (פ"ו מ"ב) שכי' על 'תלוי' (המושל) במולות (ב"י י"ד קמא ג) שצורתו דומה לים וירוקת שגורמת דמיון זה], וימה שביניהם יקרא תנין והוא דומה אל דג, דק הראש, והזנב דק, וגדול הבטן".

^{2י} כוונת הרדב"ז באמרו "עולה מאליה" הוא לזה שעולה א' לעי' שנה (עי'פ החיד"א בפתח עינים על הגמ' שם, וספר זכר דוד כרך ב עמי תמח).

תשובות לשאלות נפוצות על זיהוי התכלת, ועל החזרת התכלת בכלל

[הערה לקורא – העלון וההערות נכתבו בדקדוק רב, וכוללות בהם תשובות לשאלות רבות שלא התייחסנו אליהן ישירות במדור זה]

שאלות על אפשרות החזרת התכלת

♦ במדרש (מלך לכה ותחומא סוף פ' שלח¹⁰¹) איתא "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז", ואם כן איך נוכל להחזירה?
ת: רש"י (פסחים סג:) פ"י את המילה נגנז: "נשתכח" וכ"פ העץ יוסף (מהלכות זכר חנוך) על המדרש רבה שם, וגם הרדב"ז (ס' תרפס) ס"ל שנשתכח באופן טבעי "כי אינם צריכים לו כי צבע הדומה לתכלת מצוי הרבה¹⁰²], ואם כן אין הכרח שא"א להחזירו; וכבר הוכחנו לעיל מדברי רבותינו שאפשר שתחזור מצות התכלת.

להדיא בדרך הוראה שכן צריך לנהוג, אז ודאי נכון וטוב לחוש וליזהר לקיים דבריו¹⁰³ עיי"ש; ועיי בדברי האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל בשו"ת דברי יואל (ס' מד ג), שמבואר שם שהתכלת יכולה לחזור לפני הגאולה.
♦ כתב האור החיים (נמנע טו, לה, וכ"כ האלשיך סס; ויש שזעזעו יחסו לך זה להגר"א ז"ל) שלא נאמר 'לדורות' על התכלת "לאמר שהלבן לדורות אבל תכלת בשאינו בנמצא אין חיוב בו", וא"כ מוכח שהתכלת תעלם.

ת: אכן התכלת נעלמה, וכבר עברו דורות רבים שלא היתה התכלת מצויה [נאמאידך, מפורש באוה"ח שכאשר מצויה התכלת – יש חיוב להטילה].

♦ בשו"ת קובץ תשובות (למך הגי"פ אלשיך ז"ל, ח"א ז) כתב "והנה טענת הבית הלו"מ¹⁰⁴ נגד התכלת של הרבי מראדזין זצ"ל הוא שאם הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים מעת שנפסקה התכלת מישראל ועם כל זה לא לבשוהו אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת, אף שיש בו כל הסימנים שסימנו בו הני"ל".

ת: טענה זו אינה נוגעת לתכלת הפורפורה, שהרי במשך מאות שנים ייחדה אותה מלכות רומי לבגדי מלכות וגזרה עליה, ועיי'ז נשתכחה מלאכת הצביעה ומציאות החלזון¹⁰⁵ וכמו שהעלה שם מרן הגרי"ש זצ"ל בעצמו [אחרי שהביא את דברי הבית הלו"מ] "ואנא לא ידענא מה עם ההמצאה אשר המציאו חוקרי זמנינו אם גם עליי חל

שו"ת רדב"ז ח"א סי' תרפה

שאלת עלה דגרסינן בשבת שכן צדי חלזון היו קושרין ומתירין הרשתות לצוד אותן, ושאלת מהיכן היה להם חלזון שיוכלו לצודו והלא לא היה נמצא אלא בחלקו של זבולון וכי אפשר היה לבוא לארץ ישראל לצודו.

תשובה: אין זו צריכה לפני שהרי החלזון מצוי הוא בים ובחלקו של זבולון היה עולה מאליו מהים אל היבשה והיו מלקטין אותו, ואחר שגלו ישראל לא היה עולה והשאיר נבזראדן בארץ מדלת העם לכורמים וליוגבים וארז"ל אלו צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו. וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף שהרי אין בין ים סוף לחר סיני אלא דבר מועט והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא שם והיינו שלא הוצרכו לומר בחלזון כאשר אמרו בתחש לפי שהיה מצוי, ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו או שאין יודעין לצודו, גם כי אינם צריכים לו שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה דהיינו איסטס הנקרא בערבי ניל וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפילו על ידי גיהוץ.

הטענה הני"ל.

♦ בגמרא בבא מציעא (סא:): איתא: "אני הוא שעתידי ליפרע... ממי שתולה קלא אילן בבגדו ואומר תכלת הוא", וא"כ נראה שיש איסור בהטלת תכלת פסולה.
ת: בתוס' שם מבואר שעיקר האיסור הוא משום שמבטל מצות תכלת, משא"כ בנידון דידן שממ"נ אין כאן ביטול מצות תכלת (וכ"כ הרי"ז¹⁰⁶ קונטרס הרלוות צב"מ סס, שזמן קאין חלל מותר להטיל קלא אילן, וכ"פ הבית יוסף ס' ט ד"ה וכתב הרמז"ס, וכן הוכיח האלכ"ה ס' ט' המ"ל ל"ז); והרא"ש שם (ס' ה) כתב שמדובר

במקום מיוחד (וכן דייק האלמו"ר מאלדזין ז"ל במאמר שפוני טמוני חול).

♦ הארז"ל (שער הכוונות ענין לילית לזכר ה', ו ע"א, פ"ח שער האליה פ"ה) תלה את העדר התכלת בחורבן ביהמ"ק.
ת: בגמרא (מנחות י"ג פקק התכלת, חולין לה:): מבואר שהאמוראים צבעו ולבשו תכלת כחמש מאות שנה אחר החורבן, ובהכרח שיתכן שתהיה התכלת בנמצא ונהיה מחוייבים בלבישתו גם בזמן שאין בית המקדש קיים [וכונת הארז"ל היא לבאר טעם היעדרה; וכמבואר בשו"ת וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ס' כ) שכן דרך הארז"ל לבאר נוהג שבעולם עיי' הסוד, "ורק אם אומר

¹⁰¹ והוא מצאה, אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו וללבוש, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועיי"ז לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו, הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורה מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת אף שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות לא יועילו נגד הקבלה והמסורה, ורק אחרי אשר יברר לנו כי דג זה או מלאכת צבעו נפסק ונשכח מציאתו או ידיעתו בשום זמן מהזמנים ונפסקה בזה הקבלה אז יהיה לנו דברי ההלכה לראיה, עיי"ז שיחיה"ע ע"כ האדמו"ר מראדזין זצ"ל שם. ובשם המהרי"ל דייסקין זצ"ל הובאה טענה דומה "הלא כמה גדולים מהראשונים אשר היו קרובים לזה המקום אשר נמצא זה הדג ובודאי ידעו מזה הדג וכולם כתבו והאדינא ליכא תכלת" (נפסח לס' משכנת לאביר יעקב, רשימות מדברי מהרי"ל דייסקין על התכלת, מכת"י בן המחבר). וכעיי"ז מובא גם בשם החזו"א (מעשה איש, ע' קלב) "דג הדיו הלא היה בכל הזמנים".

טענת הבית הלו"מ מפורסמת באופן אחר, שרק עיי' מסורת ניתן לברר כל מציאות בתורה, ולכן לא ניתן להחזיר התכלת. ועיי' לעיל שדעת המהרי"ל ועוד מגדולי האחרונים שניתן להחזיר התכלת על ידי סימנים וראיות. [יש להעיר על מסורת זו ממה שמסר הגר"מ שטרנבוך שליט"א: "פעם אחת שכנעתי למרן הגרי"ז זצ"ל ראיתו יושב יחד עם בנו הגדול הגרי"ד זצ"ל, ולמדו עמו את קונטרס התכלת של האדמו"ר מראדזין, מפני שחשש שמא הוא מבטל המצווה, ועל כן יש לברר היטב הסוגיא, לראות אם אכן נמצא התכלת בימינו" (מוכח שלא נקט שבהעדר מסורת בלתי ניתן לחדש את המצווה)].

¹⁰² נקודה זו אכן קשה על שיטת האדמו"ר מראדזין זצ"ל, בגלל שהדייון היה מפורסם בכל הדורות, שמימות התלמוד ועד ימינו שימש בלי הפסק לצורך דיו לכתובה [ומזה שמו: 'דייון' או 'טינט-פיש']; ואעפ"כ מעולם לא אמרו שהדייון הוא החלזון [ואולם מ"מ אפליית שדרך צביעתו נשתכחה].

¹⁰³ עיי' מהר"ם, מהרשי"א, מהר"ם שי"ף, חת"ס, ושאר מפי שם שיבארו כן.

¹⁰⁴ יש לציין שמדרש תנחומא [וכן החלק השני של מדרש במדבר רבה, שאינו אלא נוסח אחר של התנחומא] מרדך אחרי תקופת האמוראים, ויש בו הוספות רבות מתקופת מאוחרות [ראה לדוגמא בפרשת מצורע ח' שמביא את ר' שרירא גאון ופרשת האזינו ז' שמביא מ' משה הדרשן], כמש"כ החיד"א (מראית העין, מנחות מ"ג) "מוכח דסי' תנחומא יש בו תערובת מסי' אחרים... בתנחומא שבידינו יש תוספת ותערובת, וכמו דב' בראשית הועתק מהשאליות עיי"ש. ואם כן אין לדקדק על הראשונים ז"ל מהתנחומא שבידינו". ואכן פסקא זו שהתכלת נגנז היא תוספת תוך דברי הספרי (דברים רל"ד) ואינו באמת מדברי התנאים [ולכן לא נמצא כי אם במדרשים מאוחרים אל].

¹⁰⁵ יש שהציעו שזה רמז לחיילי רומי, עיי' מדרש משלי (פרשה ט) "שקמית בידים תתפש. אמר ר' ירמיה דא היא אדום אומתא רשיעתא...". [ולפ"ז הוא רמז לזויות מלכות רומי על התכלת]. בלחץ טוב (דברים לג ט) הגירסא "וסממיות מקיפות אותו, ואין לך אדם שהולך לששן שאין סממיות מכישות אותו וכו'" ויש גורסים כן גם בספרי (ראה מדרה"ג דברים לג ט).

¹⁰⁶ הספרי דבי רב (על הספרי שם) פירש שר' יוסי תמה "היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיה ליה [כל כן] לצודו כמה זימני". ופי' עוד, ששם מדובר בחלזונות מובחרים שרק הם "נוגזים שם לצדיקים לעתיד לבא". מכל מקום ניכר שאין כוונת המדרש אלא להדגיש המסומן הנוגז לצדיקים, ולבאר הכתוב "כי שפע ימים יינקו" שעליו קאי הספרי, עיי"ש, ובעין משכ"ש הספרי "שכל ספינות שאובדות בים הגדול... מקיאים לימה של יפו ימיג יחיפה" שגנו לצדיקים לעתיד לבא".

¹⁰⁷ כפי"נ מקורו מהקדמת האדמו"ר מראדזין לספרו עין התכלת [שהופק כבר בחיי הבית הלו"מ, שהעתיק מאגרת מאחד שכתב לו כן בפקודת הבית הלו"מ. וז"ל שם "ומהם הגאבדיק בריסק דליטא שי' מסר כל טענו ונימוקו בדבר מיאונו במצות התכלת לאחד ממיודעו שיכתבו ויאמר לנו משמו בה"ל, כמע"ל לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח, אם ממצאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כמע"ל יברר זאת היינו היה בזה דבר נשכח

שאלות על גוון התכלת

♦ כיצד נדע את הגוון ואת החוזק המדויקים של התכלת? **ת:** כיוון שידוע לנו שקלא אילן הוא אינדיגו, אפשר לדעת הגוון³⁶; ולגבי החוזק, כתב הרדב"ז (אלף תכא, עיי"ש פ' שמוכה כן מהרמב"ם) "שיש גוון תכלת שהוא שחור [כהה] הרבה, ויש שאינו שחור כל כך" [ומוכח מדבריו שאין בהירות מסוימת שמעכבת בתכלת, וכן מוכח מחי המיוחסים להרשב"א בסוגיית מראה שני (מנחות מז:), וכ"כ בספר מעשי למלך על הרמב"ם (פ"ח מהל' כלי המקדש הי"ג)].

♦ כתב הרמב"ם בפירושו המשניות (מנחות פ"ד מ"א) "ואינו נמצא בידינו היום לפי שאין אנו יודעים לצובעו, שאין כל מין תכלת בצמר נקרא תכלת אלא תכלת ידועה שאי אפשר לעשותה היום" ומשמע מדבריו שרק גוון מסוים כשר לתכלת.

ת: כוונת הרמב"ם שאין כל דבר כחול כשר לתכלת, כי אם צבע תכלת שנעשה מחלזון דוקא, וכן עולה מהתרגום החדש לפיהמ"ש (ואלאת המאור); ומה שכתב "שאינו יודעים לצובעו", ר"ל משום שאין אנו יודעים מהו החלזון בכדי לצבוע ממנו [וכסיום דבריו: "שאי"א לעשותה היום", שלא ייתכן לומר זאת אם כוונתו שהגוון המדויק לא ידוע] [וכן הביא הגרי"מ טוקאלינסקי בספר עיר הקדש והמקדש ח"ה פ"ה ממכתב של הגרי"א הלוי הלרנא שצדק הרמב"ם במקורו הערבי וזכתי"ק], וכן מוכח מדברי הרדב"ז הג"ל שמדייק בדברי הרמב"ם עלמו שאין גוון מדויק מעכב.

♦ ברש"י (נה"ת שמות כה ה, במדבר טו לת; וכ"כ נרד"ק נרכות ט: ד"ה תכלת) איתא שהתכלת צבעה ירוק.

ת: רש"י עצמו כתב (במדבר טו מ"א) "צבע התכלת דומה לרקיע המשחיר לעת ערב", ומוכח ממבואר בתוס' (חולין מז: ד"ה אלף

ירוקה, סוכה לא: ד"ה הירוק ככתיב) שהשם 'ירוק' כולל גם צבע כחול³⁷ (וכן פי' המשכיל לדוד את דברי רש"י בשמות). וכ"כ המרדכי (הל' נדה סי' תשנז, מובא ברמ"א יו"ד קפה ו) "בין מראה בל"א [כחול], בין מראה גע"ל [צהוב], בין מראה גרי"ן [ירוק], כולן בכלל ירוק הן" (ועי' פני מגדים סי' ט אות ו שלאזי זקנו של האלהי רבה "היה טלית ירוק הנקרא 'צלא' וכחולו בלשון אשכנז, זכר לתכלת").³⁸

♦ מהמורקס ניתן להפיק גם צבע סגול, ויש שהציעו שהוא הארגמן (עי' ערוך ערך אמר ב', שו"ת הגרע"א מכוון המאור ח"ה בשאלת הגר"ה קאלישער, וכן אפשר לדייק מס' קדמוניות היהודים של יוספוס; ונדואלי צרור שנצבו מחלזונות מסוגי הפורפורה גם סגול), וא"כ היאך לא הזכירו חז"ל שמחלזון התכלת צבעו גם ארגמן?

ת: אין הכרח לומר שהארגמן של תורה בא מהמורקס, ואדרבה, בראשונים מבואר שארגמן נעשה מכנימת הילכא' (רמב"ם פיה"מ כלאים ט א ורע"ב צ"ס, רד"ק שם ארגמן ודה"ב ז ו), וגם לא היה הארגמן סגול (משנת ר' אליעזר פ"י יד 'ארגמן שהו' דומה לאש', ארבעה עשר במדבר ג' 'ארגמן דומה לאש', וע"ע פונקטורס מרכבו ארגמן שהוכיח כן מעשרות מקורות). מלבד זאת מהרמב"ם (כלי המקדש ה יג ובמל"מ סס) משמע שאין קפידה ממה נעשה הארגמן, ולכן לא הזכירו חז"ל את מקור הארגמן כלל.

ניתן לקבל מידע על נושא התכלת בקו של ארגון 'זכרתם': 0799-1000-65, או במייל: uzchartem613@gmail.com

העלון נכתב בקיצור נמרץ, והרוצה להעמיק בסוגיא ימצא את מבוקשו בספרים שנכתבו עליה (ניתן להשיג אותם בקו הנ"ל), שם התייחסו לעוד הרבה פרטים בסוגיא, והרחיבו על הנושאים שהוצעו כאן בראשי פרקים בלבד.

מתוך הסכמת הג"ר משה מרדכי קארפ שליט"א לכתבי ר' אליהו טבגר שליט"א:

...ואף שלמעשה מכמה טעמים אי אפשר לחייב ללבוש התכלת כהוראת מרן הגרי"ש אלישיב (שליט"א) [וצ"ל, מ"מ בודאי אותם שזכו לברר הלכותיה ויצא להם כן ע"פ בירור פרטיה צריכין לקיימה ואין מושג של בושת פנים בקיום ההלכה, וגם מי שחשקה נפשו עכ"פ להדר לקיימה גם אם אין מחוייבין בכך ואף על צד ספק הרחוק בודאי הידור וחיוב מצוה יש בזה וגדול שכרו...]

מתוך הסכמת הג"ר עמרם אופמן שליט"א, דומ"ץ בד"ץ העדה החרדית, לספר לולאות תכלת:

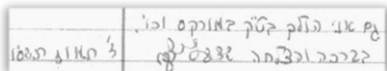
...המעייין יראה שבמין זה של חלזון מיושב כל הקושיות ורגלים לדבר שהוא התכלת הנכון. וכן כמה וכמה מגדולי הדור יראים ושלמים שהתחילו לקיים מצות תכלת בצנעה, והכל הולך קמעא קמעא, ונזכה בקרוב שכלל ישראל יקיימוהו ברוב עם – ונקווה שיהיה על ידי משיח צדקנו.

מתוך הסכמת הג"ר שלמה יוסף מחפור שליט"א, לקונטרס חזרת התכלת לישראל:

...וראיתי כי כביר מצאה ידו לברר את זיהוי התכלת שהיתה נהוגה בימי רבותינו בימי קדם אשר בית המקדש היה על מכונו וישראל בתפארתו.

מתוך הסכמת הג"ר מאיר מאוזו שליט"א, ראש ישיבת כסא רחמים, לקונטרס חזרת התכלת לישראל:

אין ספרו זקוק להסכמה, וכבר נתקבל צבע התכלת שכותב כתי"ר כקרוב לודאי, ואני לובש בל"ג תכלת בצבע זה.

מתוך תשובה מהג"ר שריה דבליצקי צ"ל, לשאלה האם ראוי להטיל תכלת מהמורקס: **גם אני הולך בט"ק במורקס...**

מתוך הסכמת הג"ר חיים ישראל הלוי בעלסקי צ"ל, ראש ישיבת תורה ודעת, לספר לבוש הארון:

...וכנראה יש גם מה לסמוך על דברים אלה למעשה ... כי לא לחנם החזיקו בזה למעשה כי הדברים נכונים וה"ו לדחותם בקש...

מתוך מכתב של הג"ר יצחק שלמה זילברמן צ"ל, בענין התכלת (קובץ פינת יקרת ד):

...ולעצם הענין, אני עיינתי בענין התכלת יותר משנה ... ואני משוכנע בזה בודאות גמורה שהדבר יצא מגדר ספק ואין לדיין אלא מה שעייני ראות. והלואי ואחרים ג"כ היו משקיעים בזה עיון כל הצורך – אין לי ספק בזה שיגיעו למסקנא זו...

³⁶ מלבד זאת יש מסורת ביד כל כלל ישראל שגוון התכלת הוא כחול; וכן כתבו: רס"ג (בתפוסה), ר' נחשון גאון (מובא בעיטור הלי ציצית), הרמב"ם (פיהמ"ש ברכות א ב ומנחות א ד, שכי שתכלת היא 'אורקי - כחול), רבינו יונה (ברכות ד: מדפי הרי"ף), רבינו בחיי (שמות כח ו), החזקוני (שם כד ט), הרד"ק (ורוש ת-כ-ל), המהר"ם מרוטנבורג (ח"ד סי' תרלא), הרא"ש (חולין פ"ג סי' יט, ובתוס' הרא"ש חולין מז: ד"ה אלא, כתב כן בשם ר"ת) המהר"ם (סוכה לא: ועוד הרבה; וכן העידו יוסיפון ופילון האלכסנדרוני שראו את התכלת בעצמם, וכן הוא בתרגום עקילס הגר (מובא במדרש אסתר) ובתרגום השבעים. וכן נקטו למעשה אלו שעשו זכר לתכלת בטליתם (אליה רבה ט ה, ומובא בפמ"ג ט ו, לקט יושר בשם התורה"ד עמי יב, החוות יאיר בס' מקור חיים סי' יח ס"ק ב, שו"ת שואל ונשאל ח"ג או"ח קיא, ערוך השולחן ט כו, וכן מנהג הדבה מהאדמו"רים וק"ק בעלזא בימינו). בתוס' סוכה (לא:) נראה שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי (אך ייתכן לפרש שם שאין כוונתם אלא על הכרתי, עיי"ש).

³⁷ יש לציין שלא מצאנו בשום מקום בחז"ל התייחסות למקור הארגמן נולכן נחלקו הקדמונים במקורו, ולכן אין באמת קושי בכך שלא כתבו שהוא נעשה מחלזון התכלת.

³⁸ באמת לא מסתבר שהגוון המדויק מעכב, שבכ"מ שמיצו שיש הקפדה על גוון מדויק הגדירו אותו חז"ל בדקדוק רב, כמו במראות נדה נעלים וריאות; ובתכלת לא נמצאה בחז"ל שום הגדרה מדויקת.

³⁹ ולא מצינו באף אחד מהראשונים שכתבו שהיו מערבים דברים אחרים בתוך הקלא אילן בכדי להגיע לגוון התכלת [והרמב"ם כתב בהלכות ציצית שבאסטיס לבדו - שהוא סוג של קלא אילן כמבואר בספר זכרון (סוף פ' תלח), ומתורגם לנילי"ג עיי' הרמב"ם פיהמ"ש (שביעית ז א), כמו קלא אילן - אפשר לזיף תכלת]. וגם א"א לומר שעירבו בו דברים אחרים, שהרי בב"ק (ג:) מבואר שקלא אילן מיוחד בכך שאינו יורד בצפון נליבון חוק], ואם נאמר שהיה מעורב בו צבעים אחרים היה אפשר לבדוק קלא אילן בלי סממנים על ידי צפון. גם מבואר ברש"י שם, שסתם קלא אילן נדחינו לאו דוקא זה שנעשה לזיף את התכלת, שיהיה ענין לערב בו עוד סממנים לעשותו דומה לתכלת] דומה לתכלת. וכ"כ הנצי"ב (עמק הנצי"ב על הספרי סוף פרשת שלח) שקלא אילן הוא "צבע הדומה לתכלת בלא שום הרכבה ועירוב".

⁴⁰ וחינוי שלא רק שחכול נכלל בירוק, אלא ששיניהם נחשבים לגוון אחד ממש נוכחו שצחוב כינהו חז"ל ירוק בכ"מ, ובאמת אין עוד מילה ליכחול בלה"ק מלבד ירוק.